

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd stadsgezicht **Amsterdam-Noord**
Stadsdeel Amsterdam-Noord,
gemeente Amsterdam (Noord-Holland)

DEEL 2: 20-40 gordel, tuindorpen en parken

INLEIDING

Het beschermd stadsgezicht Amsterdam-Noord omvat de belangrijkste dragers van de historische ontwikkeling die dit gebied in de periode 1850-1940 doormaakte: ten eerste de Waterlandse Zeedijk met de dijkdorpen Schellingwoude, Nieuwendam, Buiksloterham en de linbebouwing Oostzanerdijs; daarnaast het 19e-eeuwse ontwikkelingsgebied, met name de Volewijk en delen van de Nieuwendammer- en Buiksloterhampolder, met het Noordhollands Kanaal als belangrijkste as. Ten slotte de reeks tuindorpen die in de eerste helft van de 20e eeuw binnen deze structuur tot stand kwamen, ook wel de '20-40 gordel' van Noord genoemd.

Vanwege de omvang van het beschermde gebied, dat als één samenhangend beschermd gezicht wordt gepresenteerd, valt de beschrijving ervan in twee delen uiteen. Het eerste deel omvat de structuren die voor 1900 zijn gevormd: de Waterlandse Zeedijk en de dijkdorpen, alsmede de 19e-eeuwse ontwikkelingsgebieden. In dit tweede deel komt de reeks tuindorpen aan de orde.

De zogenaamde '20-40 gordel' in Amsterdam-Noord omvat de volgende gebiedsdelen:

- woningbouw in de Nieuwendammerham, de Vogelbuurt;
- woningbouw in de Buiksloterham, de Van der Pek-, Gentiaan- en Bloemenbuurt;
- de nooddorpen Vogeldorp en Disteldorp;
- Tuindorp Oostzaan;
- Tuindorp Nieuwendam;
- Tuindorp Buiksloter;
- de parken Vliegenbos, Florapark en Volewijken Park.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Tuindorpen algemeen

De bouw van goede woningen voor arbeiders heeft een idealistische oorsprong, die begon als reactie op de sociale en hygiënische misstanden, die in de 19e eeuw in de West-Europese industriesteden waren ontstaan. Tussen 1850 en 1940 heeft zich een duidelijke ontwikkeling voorgedaan in deze idealistische beweging. We kunnen drie fasen onderscheiden: arbeidersdorpen als

utiliteitsbouw (fabrieksdorpen, hoogtepunt periode 1850-1890), de vroege tuindorpfase (1888-1920), waartoe opnieuw fabrikanten het initiatief namen, en de corporatiefase (1910-1935), met een brede toepassing van het tuindorpijdee door met name woningcorporaties.

De vroege tuindorpfase valt samen met de jaren waarin de zorg voor goede volkshuisvesting een breed maatschappelijk draagvlak begint te krijgen. Uiteindelijk leidt dat tot de verankering van de volkswoningbouw in de wet (in Nederland de Woningwet van 1901). Aanvankelijk zijn het weer sociaal betrokken fabrikanten die het initiatief nemen, maar de architect-stedenbouwkundige gaat de plaats innemen van de ingenieur. Een nieuwe filosofie doet zijn intrede: de arbeiderskolonie wordt niet langer gezien als een woninggroep, als noodzakelijke voorziening voor de fabrieksarbeiders, maar als een leefgemeenschap. Elementen als woonbeleving en identiteit krijgen een belangrijke rol toebedeeld. Het is de architect die daar, anders dan de ingenieur, door ontwerp en stedenbouwkundige opzet vorm aan kan geven. Tegelijk zien we dat de architect voor volkswoningbouw niet langer de neus ophaalt. Een nieuwe stedenbouwkundige vorm ontstaat: het tuindorp. Kenmerkend zijn afwisselende en open bouwblokken, gebogen lanen, inspringende rooilijnen, veel openbaar groen, aandacht voor recreatie en voorzieningen, en het terugrijpen op de rurale idylle. Een van de eerste en meest aansprekende voorbeelden is Port Sunlight (1888) bij Liverpool. Maar ook in eigen land hebben we een vroeg voorbeeld in het Agnetapark (1889).

Deze experimentele tuindorpen vormen de voornaamste inspiratiebron voor Ebenezer Howards stedenbouwkundige bijbel *Garden Cities of Tomorrow* (1901). Howards 'tuinstad' combineert de voordelen van de stad met de aangename omgeving van het platteland. Echte tuinsteden, als min of meer zelfvoorzienende totaalconcepten, met een ver doorgevoerde zonering, zoals bedoeld door Howard, zijn echter nauwelijks verwezenlijkt. Letchworth en de Hampstead Garden Suburb, van Raymond Unwin en Barry Parker, gelden als de beste voorbeelden.

In Nederland wordt het *tuinstad*-concept vooral bewerkt tot een *tuindorpen*-concept. De tuindorpen - waarin de ontwerpprincipes van de tuinstadbeweging zijn doorgevoerd - vormen hierbij kleinschalige, groene uitbreidingswijken als onderdeel van de grotere stad in plaats van zelfstandige 'satellietsteden'.

Na 1910 treedt een nieuwe fase in. De woningwet van 1901 voorziet inmiddels in instrumenten, die de kwaliteit van de bouw moeten garanderen en die het opzetten van woningbouwcorporaties en de financiering van arbeiderswoningen vergemakkelijken. De woningbouw voor arbeiders maakt zich los van de werkgever: het bouwen van fabrieksdorpen gaat over in 'sociale woningbouw'. Het gaat in het algemeen om omvangrijke complexen, waarin ook voorzieningen als scholen, winkels, een badhuis en een kerk zijn opgenomen. De architecten die voor de woningbouwcorporaties werken, passen elementen van de tuinstadbeweging veelvuldig toe, waarbij fraaie voorbeelden zijn gerealiseerd. Een algemene wetmatigheid is dat echter niet. Het kostenaspect, de noodzaak om de huren laag te houden, alsmede de wens van de investeerders om toch een kleine winst te maken, nopen corporaties vaak tot soberheid, waardoor hun tuindorpen uiteindelijk veel stedelijker ogen. Na 1930 krijgt de tuindorpedachte bovendien concurrentie van een meer zakelijke stedenbouw.

Amsterdam

De eerste serieuze pogingen tot bouw van goedkope, kwalitatief goede volkswoningbouw in Amsterdam zijn van 1909. Los van de tuinstadgedachte werden in verschillende delen van de stad laagbouwcomplexen gerealiseerd, die gebaseerd waren op gunstige woonomstandigheden voor de 'gewone' arbeider: woningen met goede plattegronden, voldoende privacy en hygiëne én met een lage huur. De uitvoering was grotendeels in handen van woningbouwverenigingen, die de grond in erfpacht kregen van de gemeente, waardoor de ontwikkelingskosten (en de huurprijs) gedrukt konden worden. De eerste van deze complexen, van onder meer J.H. Leliman en J.E. van der Pek, verschenen in Amsterdam-Oost en -West.

In Noord startte men al snel met het zogenaamde Spreeuwenpark. Dit terrein lag voor de hand, omdat het gemeente-eigendom was en de voormalige baggergronden een lage erfpacht hadden. Ten behoeve van de arbeiders in de industrie, die vanaf 1907 langs de IJ-oever werd gevestigd, bouwde de woningbouwvereniging Schaapman er vanaf 1909 een langgerekte arbeiderswijk met langs de zuidkant een kleine villastrook voor de fabrieksdirecteuren. De daadtracht van de gemeente werd sterk vergroot onder invloed van de eerste wethouder volkshuistesting F. Wibaut, wethouder W. Vliegen van Publieke Werken en J.W.C. Tellegen, die tot 1915 directeur was van Bouw- en

Woningtoezicht en daarna burgemeester van Amsterdam. In 1914 werd de Gemeentelijke Woningdienst opgericht en ging de gemeente ook zelf als bouwvertrouwen optreden. Aan het hoofd van de dienst stond A. Keppler. Keppler was een belangrijk voorvechter van de moderne stedenbouwkundige beginselen en de man achter de realisatie van de tuindorpen in Noord.

Door de bouwstagnatie in de Eerste Wereldoorlog liep de woningbouw in Noord echter grote vertraging op, zodat de gemeente Amsterdam zelf het initiatief nam.

Onder andere realiseerde men een reeks nooddorpen: Obel (1917, waar in de oorlog veel Belgische vluchtelingen woonden), Vogelorp en Disteldorp (1918, nadrukkelijk in de nabijheid van de industriële bedrijven) en het experimentele Asterdorp (1926, om de allerarmsten te leren met een 'moderne' woning met stromend water en een toilet om te gaan).

De eerste naoorlogse sociale woningbouw was de Van der Pekbuurt (circa 1918-1926). Daarna volgden de Vogelbuurt (1920-1930), Tuindorp Oostzaan (in twee fases 1921-1924 en 1935-1938), de Bloemenbuurt (1928-1931), Tuindorp Nieuwendam (1927-1930) en Tuindorp Bulksloot (1930-1932). De nieuwe woonbuurten kregen allerlei geplande voorzieningen, zoals scholen, winkels, politieposten, verenigingsgebouwen, een openbare leeszaal, badhuizen, en ook een zwembad (Obel, tot 1926), de Noorderbegraafplaats, en een kerk aan het Zwanenplein (overige kerken waren particuliere initiatieven). Als groenvoorziening kwamen er drie parken, te weten het Vliegenbos, het Volewijken- en het Florapark.

In de openvolgende tuindorpen in Noord is een duidelijke ontwikkeling te zien. Aanvankelijk verliep de bouw van deze buurten enigszins ongeleid.

Toen het Spreeuwenpark gefaseerd tot stand kwam, lag er alleen een zeer globaal bestemmingsplan voor de Nieuwendammetham. Tellegen ontwierp in 1914 een iets meer uitgewerkt plan dat grotere delen van Noord besloeg.

Hierop werd al de locatie van de groenvoorzieningen, woon- en industriegebieden globaal aangegeven. Gaandeweg werd dit plan de jaren daarna verder ingevuld.

De eerste wijken hebben nog een meer compacte, stedelijke structuur van gesloten bouwblokken, met een duidelijke scheiding tussen de openbare en privé-ruimte. Graandeweg wordt er meer gezocht naar het realiseren van een groenere en intiemere wijk. De overgang tussen de openbare en privé-ruimten verloopt geleidelijker, bouwblokken worden opengeknippt en het zicht op de (semi)privé binnenreinen speelt nadrukkelijk mee in het totale concept, aan de samenhang tussen stedenbouwkundige opzet, aanplanting, inrichting van de openbare ruimte en architectonische vormgeving binnen één wijk wordt steeds meer aandacht besteed. Hiermee wordt eerst geëxperimenteerd in de nooddorpen Disteldorp en Vogelcorp, daarna wordt het volledig gerealiseerd in de ruindorpen Oostzaan en Nieuwendam. Ten slotte zien we in ruindorp Buiksloot al een overgang naar een meer zakelijke stedenbouw.

Opvallend kenmerk van de Amsterdamse ruindorpen is de strenge geometrische stedenbouwkundige structuur waarbij gebruik wordt gemaakt van symmetrieassen en (besloten) zichtlijnen. Daar waar de assen bij elkaar komen, ontstaan bijzondere hoekoplossingen of pleinen. De structuur is opgebouwd vanuit de centraal gelegen pleinen, die op wijkniveau vaak bijzondere functies huisvesten, met name scholen of winkels voor dagelijkse voorzieningen. De zichtlijnen zijn gericht op de bijzondere bebouwing of de centrale pleinen of besloten binnen een hofje. De hoofdontsluitingen lopen vaak straalsgewijs vanuit de pleinen of verbinden de wijken onderling. De woonstraten worden gevormd door (rechthoekige ofwel gekromde) tangentielle verbindingen rondom de pleinen. Ook wordt gewoond aan verschillende vormen van hofjes, die vaak de binnenruimten van de stedenbouwkundige structuur opvullen. De ruindorpen in Noord zijn een typisch fenomeen voor Amsterdam. Elders in de stad is alleen Tuindorp Watergraafsmeer (Berondorp) gerealiseerd. De precieze uitwerking verschilt per ruindorp, maar in het algemeen werd er in de ruindorpen van Noord gestreefd naar een schijnbaar organisch gegroeide opzet.

A. Vogelbuurt: woningbouw in de Nieuwendammerham

De Vogelbuurt is ontstaan in drie fasen met elk een eigen stedenbouwkundige structuur: Spreuvenpark, Vogelbuurt-Midden en Vogelbuurt-Noord. Los hiervan staat 'Vogelcorp', dat onder C wordt beschreven.

Ontstaan en ontwikkeling

Het *Spreuvenpark* werd tussen 1909 en 1936 gebouwd. Terwijl er enkele villa's aan de Meeuwenlaan verrezen, bouwde woningbouwvereniging Dr. Schaepman als eerste een door architect J.H. Rijnja ontworpen complex (aanzet in 1909, oplevering 1912 en 1915), daarna volgde een aantal blokken van de Algemeene Woningbouwvereniging door H.P. Betlage en J.C. van Epen (1915) en bouwblokken door J.H. Leliman eveneens in 1915. Verdere invulling langs de Adelaarsweg had plaats in de jaren twintig en dertig door de architect G.J. Rutgers. Verder veranderde de inrichting van het Spreuvenplein, dat oorspronkelijk als centraal parkachtig plantsoen was aangelegd. Te midden van de bouwblokken aan de Havikslaan staan drie scholen. Tegenwoordig is het een nogal onsamenvattend ingerichte en verstreende openbare ruimte met (sport)speelplaatsen.⁶ Tot slot zijn er na de oorlog verschillende nieuwe blokken ter vervanging verbouwd.

De *Vogelbuurt-Midden* kwam vrijwel geheel rond 1920 tot stand met enkele aanvullingen uit 1929 in het meest noordelijke deel. Ook hier waren verschillende woningbouwverenigingen en architecten actief, zoals H.J.M. Walenkamp, J. Graama, Tj. Kuipers en A. Ingwersen en H.P. Betlage en J.C. van Epen. Het resultaat daarvan is een gedifferentieerde architectuur en stedenbouwkundige opzet. Een van de betrokken partijen was naast de woningbouwverenigingen de Koninklijke Nederlandsche Scheepvaart Mij (KNSM). Ook hier werden in de jaren tachtig nieuwe invulling gebouwd.

De *noordelijke kop* van de *Vogelbuurt* verrees tussen 1921 en 1923. Hier was voornamelijk één architect verantwoordelijk, te weten A.W. Weisman. Alleen de noordelijkste punt, inclusief de school, is vijf jaar later door C. Kruswijk gebouwd. Een andere school, aan de Kalkoestraat, is van C.B. Posthumes Meyes uit 1924. Weisman ontwierp een wijkje met een tamelijk open, interne structuur van losse bouwblokjes, dat werd ingesloten door een groene parkachtige omgeving, dat echter anders werd uitgevoerd. Grootschalige verkeerskundige aanpassingen uit de tweede helft van de 20e eeuw hebben de aanvankelijk tamelijk landelijke en rustige omgeving aangetaast.

⁶ Zie *Om Amsterdam*, jrg. 25 (1973), p. 218-219.

De Adelaarsweg is van oorsprong de oostelijke zeedijk langs het Noordhollands Kanaal. De Meeuwenlaan is een van de oude wegen in de Volewijk en de Nieuwendammetham. Over de Adelaarsweg reed tussen 1886 en 1923 een stoomtram en ook de Meeuwenlaan heeft tot 1956 een trambaan gekend. Een grote verandering was de teloorgang van de scheepsbouwindustrie in de jaren zeventig van de 20^e eeuw. Met de komst van de IJ-tunnel en het verdwijnen van de scheepswerven is de relatie met het water en de haven grotendeels teniet gedaan. In de jaren tachtig zijn de vrijkomende gronden voor een belangrijk deel herbestemd voor sociale woningbouw rond het IJ-plein. In het meer oostelijke deel van de IJ-oever is nog altijd industrie en kleinschalige bedrijvigheid aanwezig.

Huidig ruimtelijk karakter

Stedenbouwkundige structuur

Het *Spreeuwenpark* vormt de meest zuidelijke punt van een langgestrekte woningbouwstrook ten oosten van het Noordhollands Kanaal. Direct langs de westkant van het Spreeuwenpark loopt (de aanvoerweg van de) IJ-tunnel, die een fysieke barrière vormt tussen deze wijk en het kanaal. Aan de zuidoostzijde ligt de Meeuwenlaan met daartoe de woningbouwcomplexen uit de jaren negentig.

De Meeuwenlaan en Havikslaan zijn de belangrijkste lokale ontsluitingsroutes. Binnen het gebied vormt het Spreeuwenpark de centrale ruimte en zijn de daarop uitkomende Spertwerlaan, Valkenweg en Leeuwenkstraat de belangrijkste straten.

Ongelijkvormige kleinere en grotere, soms opengeknipte, meestal gesloten bouwblokken vormen de invulling van het gebied rond het driehoekige centrale Spreeuwenplein met winkels. Langs de buitenste rand aan de Meeuwenlaan staat een langgerekt gesloten bouwblok. Halverwege is er een nieuwbouwinvulling met een onderdoorgang. Op de noordelijke kop is één grootschalig, ongelijkvormig bouwblok met in het binnen terrein een drietal scholen. De buitenrand langs de Adelaarsweg betreft wederom langgestrekte, gedeeltelijk opengeknipte bouwblokken. Aan de zuidelijke zijde van de Meeuwenlaan staat een reeks villa's.

De *Vogelbuurt-Midden*. De Meeuwenlaan en Havikslaan zijn ook hier de belangrijkste lokale ontsluitingswegen. De Johan van Hasseltweg is de hoofdverbinding met de Nieuwe Leeuwarderweg, maar geeft geen directe toegang tot de Vogelbuurt. Langs de zuidzijde van de Van Hasseltweg is een strook met grootschalige voorzieningen uit de jaren zestig en tachtig. Centraal in de buurt ligt het Zwanenplein met de opmerkelijke kerk van A. Moen (1924). Het zuidelijke deel heeft een invulling, die bestaat uit verschillend gevormde gesloten bouwblokken die soms op enkele plekken zijn opengeknipt of terugspringen in de rooilijn, waardoor pleinachtige ruimtes zijn gecreëerd. Langs de Meeuwenlaan en Adelaarsweg zijn ook nu weer langgestrekte bouwblokken gerealiseerd. Ten noordwesten van het Zwanenplein is een heldere stedenbouwkundige structuur ontworpen, waarbij de Koekoeksstraat een diagonale as vormt van het Zwanenplein tot de Meeuwenlaan. Als een centrale ruggegraat zijn op symmetrische wijze aan weerszijden korte straten geprojecteerd en de verkaveling van de ongelijkvormige bouwblokken is eveneens symmetrisch. Het dichtst bij het Zwanenplein zijn dat de bijna strokenbouwachtige blokken van Gratama⁷. De blokken zijn zo gegroepeerd, dat de bezonning voor de meeste woningen gunstig is. Bij de Meeuwenlaan heeft Leliman gekozen voor een viertal onregelmatig gevormde bouwblokken, waarvan de grootste twee inspringen, zodat een pleinruimte ontstaat (Koekoeksplein). De Ganzenweg is een belangrijke toegangsweg tot de wijk, die visueel krachtig wordt beëindigd door een vier verdiepingen hoog bouwblok. Bij de toegangen (trappen) aan de Adelaarsweg is het zeedijktraud duidelijk herkenbaar.

De *Vogelbuurt-Noord* is naar ontwerp van Weissman gebouwd. Aan de zuidkant van de wijk scheidt een brede groenstrook met speel- en sportvelden de woningen van de Van Hasseltweg. Door de wijk loopt een denkbeeldige as vanuit de basis naar de kop van de buurt. Aan weerszijden daarvan groepeerde Weissman op symmetrische wijze korte bouwblokken rond binnenreizen. Doordat sommige blokjes terugspringen achter de rooilijn, zijn stedelijke ruimtes gecreëerd, zoals het Pluieplein en pleinruimte voor de school aan de Kalkoenstraat. De Kolibriestraat is de enige straat in de wijk die ook daadwerkelijk in de as ligt. De overige straten, zowel noord-zuid als oost-west

⁷ Hij had vlak daarvoor met J. Versteeg al veel ervaring opgedaan met het ontwerpen van een stedenbouwkundig plan van Tuindorp Watergraafsmeer (1918).

hebben besloten zichtrassen vanwege knikken of een gekromd verloop. Weissman beoogde intuïtie, maar de hele opzet is wel erg krap bemeten.

Bebouingskarakter

De seriematige bebouwing is opgetrokken uit overwegend bruinrode baksteen en daken met oranje pannen. De bebouwing is overwegend twee bouwlagen met een kapverdieping waarvan de nokrichting evenwijdig aan de straat is. Alleen langs de Meeuwenlaan en bij enkele pleinnimtes of op straathoeken zijn er delen van drie bouwlagen met kap, dit ter accentuering van de stedenbouwkundige ruimte. Delen van de gevels verspringen ten opzichte van de rooilijn, waardoor de massawerking van de hele gevelwand van de Meeuwenlaan verlevendigd is. Accentueringen van de bebouwing, ter verrijking van het gevelbeeld, zijn uitgevoerd door middel van decoratieve baksteenverbanden, contrasterend kleur- en/of materiaalgebruik, uitragende daklijsten, bijzonder houtwerk, natuurstenen elementen, erkers, balkons en haaks op de dakpartij geplaatste nokken of dakkapellen, die bijvoorbeeld de ingangspartij accentueren. De vertregen ritmes of plasticiteit in de gevels geven vorm aan het totale straatbeeld. In de wijze waarop dergelijke middelen zijn toegepast, bestaat een grote diversiteit, omdat zoveel verschillende architecten actief waren. In het algemeen geldt dat de meest geslaagde architectonische uitwerkingen in het middendeel van de Vogelbuurt te vinden zijn.⁸ Enkele bijzondere gebouwen in deze buurten zijn de scholen en de kerk van Moen. Het merendeel van alle gevelwanden is overigens eenvoudig en sober vormgegeven, zodat juist de kleine details cruciaal zijn. Een deel van die kwaliteiten is echter verloren door renovaties en nieuwbouw.

Profiel en openbare ruimte

Het straatprofiel van deze wijken verkeert voor een groot gedeelte niet meer in de oorspronkelijke staat. De Meeuwenlaan heeft een ruime opzet met een rijwegbreedte van 10 meter met daartlangs parkeerplaatsen, fiets- en voetpaden. De straten van de het middendeel zijn daarentegen in hun totaal ongeveer 10 meter breed, terwijl het noordelijke deel veel knapper is opgezet met een totale straatbreedte van circa 8 meter. Vogelbuurt-Midden is als een soort woonerf ingericht zonder hoogtevverschil tussen de rijweg en stoepen (stads-

vernieuwing 1984). In het Spreuwentpark en de Vogelbuurt-Noord zijn trottoir en rijweg door verschillen in hoogte en materiaalgebruik van elkaar gescheiden, wat een voortzetting is van de oorspronkelijke situatie.

Van de drie deelgebieden heeft het middendeel het meest groene karakter, met consequent geplaatste kleine en middelgrote bomen en enkele plantsoenen, die bijdragen aan het intieme karakter van de wijk. Het Spreuwentpark heeft ook wat de boomaanplant aangaat een formeler en stedelijker inrichting. Het Spreuwentplein is deels in gebruik als sportveld en speelruimte.

Het noordelijke deel (van Weissman) is zeer sober, het wijkje is krap opgezet en de meeste straten hebben geen openbaar groen, waardoor het strenge karakter overheerst. Dit komt niet overeen met de afgewogen boomaanplant die Weissman voor ogen stond. Het zicht op de groene binnenreinen is grotendeels verloren gegaan door afsluiting van de open hoeken tussen de bouwblokken.

De Johan van Hasselweg, vormt een duidelijke breuk tussen de woonwijken. Het is een brede snelweg en er bestaat geen relatie met de omliggende woonwijken.

Omdat in de loop van de tijd veel is veranderd aan bestrating en erfafscheidingen, is de oorspronkelijk beoogde eenheid van het straatbeeld enigszins aangetast. Vaak is hierdoor een rommeliger en onsaamenhangender straatbeeld ontstaan dan bij de totstandkoming van deze wijken het geval was.⁹ Ook de relatie tussen de inrichting van de openbare ruimte, de voor- en binnentruinen, en de gevelwanden is aangetast.

Nadere typering van te beschermen waarden

De stedenbouwkundige waarde van de Vogelbuurt als eerst gerealiseerde van de reeks tuindorpen in Noord, met een duidelijke ontwikkeling van de drie subbuurten van meer naar minder stedelijk, met duidelijke tuindorplementen.

- Het gebruik van de bouwblokken, zoals het verspringen van de gevelwanden ten opzichte van de rooilijn, die de straatruimte modelleert en op bepaalde plekken bijzondere stedelijke ruimtes doet ontstaan.

⁸ Zie voor de architectuurwaardering de Ordekaart 20-40.

⁹ Bij toekomstige herprofileringsplannen verdient het aanbeveling deze te inspireren op de oorspronkelijke ontwerpen en de stedenbouwkundige kwaliteiten van de wijken.

- De architectonische uitwerking wordt bepaald door eenheid in karakertekenen qua bouw materiaal, bouwhoogte, nokrichtingen, entrepertijen, erkers en dakkapellen.
- De inrichting van de openbare ruimte waarin de hiërarchische stedenbouwkundige structuur terugkomt, zoals in het gebruik van bomen, lan- taarpalen, pleinen en plantsoenen.
- De voortuinen, die bijdragen aan het groene karakter, dankzij de nog altijd vrij laag of open erfafscheidingen.
- Het (deels door afsluitingen verloren gegane) zicht op de binnenertreinen door middel van poorten of opengeknipie hoeken van de bouwblokken.

Zie ook Ordenkaarten Atlas gordel 20-40.

B. Van der Pek, Gentiaan- en Bloemenbuurt, woningbouw in de Buikslooterham

De woningbouw in de Buikslooterham valt onder te verdelen in drie deelgebieden, die in fasen zijn gerealiseerd en een verschillende stedenbouwkundige structuur hebben. Van zuid naar noord gaat het om de Van der Pekbuurt, Gentiaanbuurt en Bloemenbuurt. Los hiervan staat Disteldorp, dat onder C wordt beschreven.

Ontstaan en ontwikkeling

De *Van der Pekbuurt* werd tussen 1918 en 1923 door de Woningdienst gebouwd. Keppler was goed bekend met de architect Van der Pek, die als sociaal geëngageerd architect - en echgenoot van de vooruistrevende en geëmanicpeerde Louise Went - als één van de eersten in Amsterdam actief was op het gebied van de sociale woningbouw en dus de ontwikkeling van nieuwe, geschikt geachte plattegronden. In deze hoek van de Buikslooterham werd hij in de gelegenheid gesteld om zowel het stedenbouwkundige plan als de architectonische uitwerking van 1.468 woningen voor zijn rekening te nemen. Dat op deze locatie al door Amsterdam gebouwd werd, was mogelijk omdat de gemeente in 1907 een deel van de grond in de Buikslooterham had aangekocht. Tot in het begin van de 20e eeuw werd er bagger uit het Noordeekanaal geborgen, later werd de grond verder opgehoogd om het bouwrijp te maken.¹⁰

¹⁰ *Amsterdam-Noord, geschiedenis achter de faïen (...)*, hfdst. 10.

Door de aankoop van grond door katholieke verenigingen werd de van der Pekbuurt niet helemaal uitgevoerd. Zo bleven de geprojecteerde scholen aan de zuidwestkant van de huidige Heimansweg slechts een idee. Na de oorlog werden deze plekken alsnog ingevuld door onder anderen J.F. Berghoef. Enkele complexen die door bomanslagen beschadigd waren, werden door J.G. Rutgers in overeenstemming met de oorspronkelijke architectuur weer opgeknapt.¹¹ En ook de noordoostelijke bebouwing bleef voor Van der Pek slechts bij een plan, in plaats daarvan bouwde Rutgers er in 1922-1923 de *Gentiaanbuurt*. Het oostelijke deel wordt ingenomen door het grootschalige St. Riakloostercomplex (1921, Kropholler) waartussen zich enkele scholen en moderne woningbouwcomplexen uit de jaren tachtig van de 20e eeuw bevinden. Het kloostercomplex was een particulier initiatief en kwam op daar waar eigenlijk het zuidelijke deel van het Florapark gepland was. Al snel volgden ook enkele scholen en na de oorlog (circa 1995) nieuwbouwinpassingen van woningbouw.

Het meest zuidelijke part van de *Bloemenbuurt* werd in 1920-1922 ontwikkeld door de architect W. Noorlander. Hoewel op enige afstand van elkaar gescheiden door het Mosveld, dat als sportveld bedoeld was, liggen de straten ervan in het verlengde van die van de Gentiaanbuurt, zodat ze een duidelijke ruimtelijke relatie met elkaar hebben. Sinds echter in de jaren zestig de Johan van Hasseltweg verhoogd boven het Mosveld werd aangelegd, is die relatie aan weerszijden van het Mosveld ernstig verstoord. Het Mosveld zelf is in gebruik als markplein.

Duidelijkheid over de manier waarop de plannen en realisaties van deze buurten zich gaandeweg ontwikkelden, ontbreekt vooralsnog. De realisatie van de Bloemenbuurt vond plaats in diverse, schijnbaar onsamenvangende, fases. Er werd niet systematisch van zuid naar noord gewerkt, maar meer per subgebiedje. Grotendeels voltrok de uitwerking zich tussen 1928 en 1931 (dus pas na de voltooiing van Tuindorp Nieuwendam). Ook hier waren verschillende architecten betrokken waaronder Z. Gulden, D. Greiner en J. Mulder.

Enkele bijzondere gebouwen, zoals kerken en scholen, werden vaak eerst als houten noodgebouw opgetrokken om later te worden vervangen door het

¹¹ Amsterdam-Noord werd op enkele plaatsen gebombardeerd door de Engelsen i.v.m. er gevestigde industrie die in handen van de Duitsers gevallen was, waaronder Fokker. Onbedoeld kwamen de bommen in de woonwijken terecht.

definitieve ontwerp. In enkele gevallen gebeurde dat pas na de oorlog. Daarnaast waren er bijzondere voorzieningen als de schoolwetrutten bij de Heggerankweg, een kinderdagverblijf en een zwenpad in het Florapark.

Door de verscheidene nieuwbouwprojecten die langs de grenzen van deze buurten vertezen, zijn de oorspronkelijke zichtrelaties met het landelijke gebied of met het Noordhollands Kanaal vrijwel volledig verdwenen. Daarmee is de ligging van de dorpen te midden van een onbewoonde omgeving veranderd naar een situatie waarin ze zich te midden van een groter woongebied bevinden. Desondanks zijn het duidelijk herkenbaar gebleven, afzonderlijke wijken met een eigen identiteit.

Huidig ruimtelijk karakter

Stedenbouwkundige structuur

De *Van der Pekbuurt* heeft een ruitachtige vorm. De hoofdstructuur wordt bepaald door de Van der Pekstraat, die als centrale middenas van zuid naar noord de wijk in tweeën deelt. Bovendien is dit een belangrijke ontsluitingsweg van de Buiksloterham. Tot de aanleg van de IJ-tunnel was dit de belangrijkste ontsluitingsweg vanaf de pont. De straten op buurniveau hebben een geknikt verloop en/of variaties in de rooilijnen, waardoor er besloten zictheden en enkele stedelijke ruimtes zijn ontstaan. De verkaveling is uitgewerkt met rechthoekige en onregelmatig gevormde korte en langere bouwvolumes. Het uitgangspunt van deze verkavelingsstructuur is weliswaar het gesloten bouwblok, maar door de bouwvolumes op te splitsen in kleinere eenheden, is er gezocht naar een andere manier om de openbare ruimte en de privé-binnenruimen meer bij elkaar te betrekken. Hiermee is een aanzet gedaan tot het creëren van een ruindorpachtige wijk.

De *Gentiaanbuurt* heeft de vorm van een taartpunt die symmetrisch met bijna vierkante, gesloten bouwblokken werd ingedeeld. Centraal in de wijk ligt het driehoekige Gentiaanplein. Doordat (delen van) verschillende bouwblokken op enkele plekken ten opzichte van de rooilijn verspringen en omdat de straten geknikt verlopen, zijn er binnen de buurt stedenbouwkundige ruimtes gecreëerd, vaak met een besloten karakter.

De hoofdontsluitingsroute van de *Bloemenbuurt* is de Kamperfoelieweg, die in het westelijk deel van de wijk ligt, en die direct verbonden is met een aantal verkeersknooppunten. De kromming van de straat, die als een spiegeling van

het Noordhollands Kanaal is gevormd, is beeldbepalend voor het westelijke deel van de Florabuurt. In de Heggerankweg herhaalt deze richting zich.

De gehele buurt is als een noord-zuidgericht, langgerekt lichaam waarvan de interne structuur in de lengterichting bepaald wordt door de gekromde Kamperfoelieweg en de meanderende Wingerdweg. Intern is de buurt opgedeeld in driehoekige delen door straten in een zigzagpatroon. Het stratenpatroon is zo ontworpen dat er geen lange zictheden zijn. Hierdoor heeft de Bloemenbuurt een dorps structuur, die organisch gevormd lijkt en waarvan het karakter besloten is. Dit karakter wordt versterkt, doordat de verschillende, tussen de zigzagstraten gelegen gebieden steeds een andere architectonische uitwerking hebben, doordat voor elk gebiedje steeds een andere architect verantwoordelijk is geweest. De Bloemenbuurt is opgebouwd met onregelmatig gevormde gesloten en opengeknipte bouwblokken. Op enkele locaties zijn pleinruimtes gecreëerd, doordat (delen van) bouwblokken verspringen ten opzichte van de rooilijn.

Bebouwingskarakter

De *Van der Pekbuurt* wordt gekenmerkt door seriematige, uit beige-rode baksteen opgetrokken bouwblokken van twee verdiepingen met een wolfsdak van oranje dakpannen. Alleen langs de hoofdstraat van de buurt, de Van der Pekstraat, staan enkele blokken van drie verdiepingen met kap. De nokrichting van de kappen is evenwijdig aan de straat, op regelmatige wijze wordt de kap onderbroken door pungevels, die haaks op de kappen staan. Dergelijke nokken hebben ook een stedenbouwkundige functie, bijvoorbeeld als visuele beëindiging van een zictheden. Het karakter van de bebouwing wordt verder bepaald door enkele detailleringen, waaronder de gele horizontale banden en het in een contrasterende kleur geschilderde houtwerk (kozijnen, daklijsten), dat oorspronkelijk overigens in veel minder opvallende kleuren was geverfd. De ritmische werking van de gevelwanden is ontstaan door de uitgebouwde entreepartijen met schuine kapes tegen de voor- en zijgevels. Op de binnenterreinen staan kleinschalige schuurtjes die het ritme voorzetten. Een sterke samenhang in het totaalbeeld is tot stand gebracht door het beperkte gebruik van materiaalsoorten en kleuren. Het resultaat is een rustig, klein-stedelijk bebouwingsbeeld met enkele plattelandsaccenten.

Afwijkend van dit bebouwingsbeeld zijn de lage, uit geel baksteen opgetrokken bejaardenwoningen met een zwarte kap aan het Jac. P. Thijssplein, die echter goed in de omgeving passen. Eveneens afwijkend en niet aan de omgeving aangepast, zijn de naadloze blokjes van twee bouwlagen rond de Heijmansweg, Geraniumweg en Magnoliastraat en aan de rand van de buurt.

Gentiaan- en Bloemenbuurt

Dit deel van de Bloemenbuurt is door verschillende architecten ontworpen, wat zich af laat lezen in de architectuur. Van zuid naar noord is er echter een globale tweedeling zichtbaar. Het zuidelijke deel tot aan de Azaleastraat is bebouwd met uit baksteen opgetrokken seriematige gesloten bouwblokken. De blokken bestaan uit twee lagen met een kap, waarvan de nok evenwijdig aan de straat is. Op enkele plaatsen is dit drie lagen met kap, ter accentuering van de stedenbouwkundige structuur of ruimte. Vanuit datzelfde idee zijn er ook als accent of als ritmisch element nokpartijen haaks op de straat geplaatst. Andere detailleringen bestaan soms uit bijzondere baksteenverbanden, wit geschilderd houtwerk, uitgebouwde entrees en ten opzichte van de rooilijn verspringende geveldelen. Het algemene beeld is echter dat van zorgvuldig vormgegeven, eenvoudige architectuur, waarbij de dakpartijen een belangrijk vormgevend onderdeel van het geheel zijn. De blokken van Noorlander springen eruit als de dikst gedecoreerde.

Ten noorden van de Azaleastraat is invloed van Frank Lloyd Wrights architectuur herkenbaar in het overwegend horizontale karakter, geaccentueerd in onder andere de vensterpartijen en de sterk overkragende kappen.

Door (noodzakelijke) renovatie hebben de gevels in alle bovengenoemde buurten in verschillende mate aan historische uitstraling ingeboet. Bijzondere gebouwen zijn de scholen, een enkele kerk en de winkelcomplexen van Rutgers aan het Mosplein, die uit dezelfde periode zijn. Vooral bij de Papaverweg en het Mosplein zijn deze bijzondere gebouwen nogal verloederd of door stedenbouwkundige vernieuwingen aan het oog onttrokken, waardoor zij hun oorspronkelijke zeggingskracht hebben verloren.

Profiel en openbare ruimte

De huidige inrichting van deze buurten komt in grote lijnen overeen met de oorspronkelijke opzet. De belangrijkste veranderingen zijn gelegen in een nieuwe bestrating en de inpassing van de noodzakelijke parkeerplaatsen.

Voorts zijn in sommige wijckies extra bloembakken of plantsoenen aangelegd, of is de eenduidige erfafscheiding verloren gegaan en vervangen door een veelheid aan schuttingen, hekken en roosters. Vooral het velles van de beoogde, eenvoudige uniformiteit van het straatbeeld heeft het karakter aangetaast. Verder ontbreekt in de Van der Pekbuurt op een aantal plaatsen een krachtige begrenzing van de openbare ruimte, bijvoorbeeld omdat Van der Peks plannen niet uitgevoerd zijn. Wel geslaagd is de nieuwe inrichting met rozentuinen en een beschutte speelplaats (met speelbrug van A. van Eyck) aan het Jac. P. Thijssplein. Van origine was het een versteende, stedelijke ruimte. Het groene karakter van de Bloemenbuurt is te danken aan de combinatie van plantsoenen, voortuinen, bomen en in enkele gevallen zicht op de binnenreinen. Aan de grotere straten staan meestal aan twee zijden (monumentale) bomenrijen, binnen de woonwijken staan overwegend middelgrote bomenrijen of, afhankelijk van de stedenbouwkundige invulling, kleinere bomen of ander groen. De werking van pleinruimtes of assen wordt in alle gevallen ondersteund door de aanplantingen en - bij de Bloemenbuurt - het Florapark. Straatmeubilair is over het algemeen niet meer het originele. Veel belang werd gehecht aan de lantaarnpalen, die de hiërarchie van straten benadrukten (hoge lantaarns en kroonluchters in de hoofdstraten) en die overal in Noord nog aan te treffen zijn. Nieuw straatmeubilair (containers, telefooncellen, elektriciteitshuisjes et cetera) heeft de oorspronkelijke stedenbouwkundige werking vaak geen goed gedaan.

Het Mosplein en Mosveld aan weerszijden van de Van Hasselweg zijn qua inrichting duidelijk resigebieden, waarvan de inrichting bepaald is door de eisen die de dagelijkse Mosveldmarkt met zich meebrengt, waaronder de noodzakelijke parkeervoorzieningen. Met de belendende tuindorpen houdt het geen verband. Dit geldt ook voor de kop van de Gentiaanbuurt aan de rotonde van het Mosplein. Van bijzondere waarde is de Wingerdweg: de krachtige, gekromde gevelwand, de struige bomenrijen en het aangrenzende Florapark vormen een zeer geslaagd ensemble.

Nadere typering van te beschermen waarden

- de stedenbouwkundige structuur die bestaat globaal uit drie op zichzelf staande wijken, die gekenmerkt worden door korte, soms gekromde straten met een reeks van openbare ruimtes en centrale kernen;

- het schijnbaar organisch gegroeide karakter van de stedenbouwkundige structuur en de verkavelingswijze;
- de verkavelingswijze waardoor er bijzondere ruimtelijke accenten zijn gecreëerd;
- de architectonische uitwerking met ritmische accenten, zoals dakkapellen, entreepartijen, erkers, nokken en uitbouwtypes geeft de stedenbouwkundige ruimte vorm. In de precieze uitwerking verschillen de blokken van de afzonderlijke wijkes ten opzichte van elkaar;
- de inrichting van de openbare ruimte hangt samen met de stedenbouwkundige structuur. Zo staan er in de straten die deel uit maken van de hoofdstructuur hogere bomen en (deels originele) lantaarnpalen dan in de straten die deel uit maken van de secundaire structuur;
- de samenhang tussen de stedenbouwkundige opzet en inrichting van de openbare ruimte waarbij naast het openbare groen ook de privé-ruinen (zowel de voortuinen als het zicht op achtertuinen) zijn ingezet als een onderdeel van de vormgeving van de openbare ruimte/stedenbouwkundige structuur.

Zie ook de ordenkaarten van de Atlas Gordel 20-40.

C. Vogel- en Disteldorp

Vogel- en Disteldorp zijn destijds opgezet als tijdelijke (nood)dorpen, waarbij werd geëxperimenteerd met de ruindorpvorm. Vogeldorp ligt ten oosten van de Vogelbuurt in de Nieuwendammerham. Disteldorp ligt ten noordwesten van de Van der Pekbuurt in de Buiksloterham.

De bebouwing van beide dorpen is in 2001 op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst.

Ontstaan en ontwikkeling

Tegen het eind van de Eerste Wereldoorlog werd in verschillende Nederlandse steden overgegaan tot de bouw van noodwoningen. Tijdens WO I was de woningbouw praktisch tot stilstand gekomen. Tegelijkertijd was het neutrale Nederland een uitwijkplaats voor met name Belgische vluchtelingen, die huisvesting zochten. Om de nood te lenigen, bouwde de Gemeentelijke woningdienst, met B.T. Boeyinga als projectarchitect, in 1918-1919 Disteldorp en Vogeldorp, bedoeld als semi-permanente complexen voor een periode van

35 jaar. De locaties waren de voor industrie bestemde terreinen in de Buiksloterham en de Nieuwendammerham. Het ontwerp was afkomstig van de Gemeentelijke woningdienst, de bouw werd gefinancierd door de uit hetzelfde jaar stammende Woningnoodwet. In vergelijking met het in 1917 gebouwde en twaalf jaar later gesloopte houten noodwoningencomplex Obelt aan het Tolhuiskanaal, bijgenaamd de 'sinasappelkistjes van Wilbaut', waren de woningen in Vogeldorp en Disteldorp voor die tijd aantrekkelijk en solide en voldeden zij aan de minimumeisen van de bouwverordening. 'Wat niemand ooit heeft kunnen verwachten is verwezenlijkt', schreef een trotse Kepler kort na de voltooiing in het Tijdschrift voor Volkshuisvesting: 'Het eengezinsarbeiders-huis uit steen gebouwd heeft zijn intrede in de hoofdstad gedaan.'

Disteldorp en Vogeldorp vormden niet alleen de eerste werkelijke 'ruinstradbouw' in Amsterdam-Noord, zoals de directeur van de Woningdienst vaststelde, zij zouden tevens een vingeroefening blijken te zijn voor de later door de dienst uitgevoerde woningbouwcomplexen Tuindorp Oostzaan en Tuindorp Nieuwendam. De op betonplaten gefundeerde en in lichte constructie uitgevoerde bebouwing bestond uit slechts twee typen woningen - het 'bunga-loutype' en de eengezinswoning met zolderverdieping - die op verschillende manieren waren verkaveld. Interessant is dat in beide nooddorpen dezelfde gestandaardiseerde woningen werden gebouwd. Ook het ontwerp van de dagwinkelpanden is voor beide dorpen identiek. En hoewel de dorpen in hun stedenbouwkundige en ruimtelijke uitwerking duidelijk van elkaar verschillen, zijn ze dus nauw aan elkaar verwant.

Beide dorpen waren doelbewust excentrisch gesitueerd, als op zichzelf staande nederzettingen, gedeeltelijk aan het water grenzend en in de nabijheid van de industrieterreinen. Inmiddels is de omgeving in beide gevallen verder verstedelijkt, waardoor het excentrische aspect verdween. Toch zijn het nog altijd duidelijk begrensde en herkenbare enclaves. Het aan Vogeldorp grenzende deel van het Johan van Hasselkanaal werd in de jaren negentig gedempt. Het water en het rommelige industriële karakter bij Disteldorp zijn nog altijd aanwezig.

Wijdge ruimtelijke karakter

Siedebouwkundige structuur

De vorm van *Disteldorp* wordt bepaald door de gebogen Distelweg, het Buksloterkanal en het Johan van Hasseltkanaal-west. De ligging aan waterwegen, grenzend aan de industrie, geeft het dorp een bijzondere waarde. Disteldorp heeft een onregelmatige structuur, met in lengte variërende en gebogen straten. Dit geeft het dorp het rustieke karakter van een organisch gegroeide kleine nederzetting. Disteldorp herbergt verder een grote variëteit aan open, veelal gemeenschappelijke tuinen. Bijzondere elementen in het dorp zijn in het noordwesten de open hoek met plantsoen aan het water, het aan drie zijden omsloten Distelplein en de 'brede' Lange Distelstraat die als rugengraat van het plan fungeert.

Vogeldorp was geïsoleerd gelegen tussen het Vliegenbos, het Johan van Hasseltkanaal-Oost en de industrie langs dit water. De recente demping en de geplande bebouwing van het kanaal heeft het enclave-karakter van Vogeldorp verzwakt. Niettemin is het dorp nog duidelijk herkenbaar als een aparte stedenbouwkundige entiteit. Vogeldorp kent in tegenstelling tot Disteldorp een orthogonaal en zo veel mogelijk symmetrisch stratenplan. De lengte-as wordt gevormd door de Lange Vogelstraat, met poorten in de gevelwand op de plaats van zijstraten. Bijzondere stedelijke ruimten zijn het Vogelplein halverwege, en het Vogelplantsoen aan het eind van het dorp. Aan het rechthoekige plein bevonden zich de winkels en een wasinrichting. Het plantsoen is tegenwoordig als speelplaats in gebruik. Het plein houdt, in overeenstemming met het dorps karakter van de wijk, het midden tussen een brink en een bleekveld waaromheen de huizenblokken schijnbaar achtereens zijn gegroepeerd.

Bebouwingskarakter

Vogeldorp bestond oorspronkelijk uit 313 woningen. Daarnaast waren er winkels, een administratiegebouw, een badhuis in de vorm van een kleine stropboerderij, een verenigingsgebouw 'Ons Huis', en een politie- en een brandweerpост. *Disteldorp* omvatte oorspronkelijk 224 woningen, winkels, een administratiegebouwtje, een badhuis en ook een verenigingsgebouw 'Ons Huis'. In Disteldorp werden 161 zogenaamde hoogbouwoningen gebouwd, in langwerpige blokken van één bouwlaag met een bewoonbare kap.

De 63 overige woningen hadden weliswaar ook een zadeldak, maar deze bevatte geen bewoonbare kapverdiepingen. De woningen waren erg klein. Voor de bouw van deze noodwoningen werd een uitzondering gemaakt op de voorschriften van de Woningwet.

De laagbouw heeft in tegenstelling tot de hoogbouw geen houten beschoot en geen dakkapellen, zodat het karakter soberder is. Wel heeft dit bungalowtype een uitbouw aan de achterzijde met wc en berging. De uitbouwen geven de achtergevels een plastische geleiding en vetlevendigen de geboden doorkijkjes op de binnenruinen.

Boeyinga heeft op meesterlijke wijze met eenvoudige middelen een grote variëteit weten te creëren. Zowel de verkaveling als architectuur zijn gebaseerd op variaties op een thema, waarmee Boeyinga een slagde Vogel- en Disteldorp met gebruikmaking van dezelfde bebouwing in karakter wezenlijk van elkaar te laten verschillen.

Een sterke samenhang is verkregen door de geringe bouwhoogte, de langwerpige bouwvolumes, de zadeldaken met de nokrichtingen evenwijdig aan de straat, de horizontale beplanking en de licht overkragende daklijsten. Het geheel resulteert in een open en landelijk karakter. Ten slotte zorgt het kleurengamma van bruinrode baksteen, zwartbruin geteerde beplanking, wit geschilderde kozijnen, deuropsten en dakranden, donkergroene voordeuren en oranjeroode dakpannen voor een pittoreske uitstraling.

Bijzonder zijn de typische 'Boeyinga-poorten' aan de hoofassen van de dorpen, waarbij twee woonblokken aan elkaar zijn gekoppeld door de zadeldaken te laten doortlopen. Deze poorten keren terug in de ontwerpen voor de tuindorpen Oostzaan en Nieuwendam.

Kenmerkend in het ontwerp zijn verder enkele bijzondere gebouwen met een gemeenschappelijke functie: het badhuis, een administratiegebouw, winkelsgebouwen aan beide centrale pleinen en het verenigingsgebouw 'Ons Huis'. De administratiegebouwen zijn in beide dorpen verdwenen; het verenigingsgebouw 'Ons Huis' staat alleen nog in Disteldorp, zij het in sterk aangetaste vorm. In Vogeldorp staat nog altijd de voormalige brandweer- annex politiepost. De winkelpandjes hebben een dorps karakter dankzij de luifels, net onder de dakrand.

Profiel en openbare ruimte

Het profiel en de inrichting van de openbare ruimte van *Vogel- en Disteldorp* zijn buitengewoon eenvoudig. De buitenste straten zijn breder van opzet en voorzien van monumentaal groen. Aan de dorpszijde liggen ondiepe voortuinen bij de blokken, die achter de rooilijn liggen.

Binnen het dorpje zelf zijn bij de smalle noord-zuidgeoriënteerde straten verhoogd aangelegde voortuinen met stoepjes naar de voordeur. De oost-weststraten zijn wat breder met daaraan een verhoogde stoep en vervolgens ondiepe voortuinen. Deze inrichting geeft met de indeling en de geringe matverschillen uitdrukking aan de rol, die de afzonderlijke straten spelen binnen de interne structuur. De bestrating bestaat respectievelijk in Vogel-dorp uit klinkers en in Disteldorp is alles gesafateerd (oorspronkelijk kinderkopjes), de erfafscheidingen van de tuintjes zijn laag en eenvoudig (houten hekje of heg) en alleen voor de centrale ruimtes zijn grotere boom- of haagpartijen aangelegd. De binnentuinen zijn vrij toegankelijk en het zicht daarop is vrij, omdat er geen afscheidingen tussen de verschillende bouwblokkjes zijn geplaatst. Het resultaat is een informeel, landelijk en intiem karakter van de openbare ruimte.

Nadere typering van te beschermen waarden

De waarden van de beide dorpen zijn gelegen in:

- de opzet als kleinschalige noodwoningrijken volgens de tuindorpedachte;
- de plaats van beide dorpen in de reeks tuindorpen in Noord, als experiment en voorproef voor later gerealiseerde tuindorpen in Noord;
- het enclaveachtige karakter met een duidelijke begrenzing;
- de stedenbouwkundige opzet: Disteldorp onregelmatig en 'organisch', Vogel-dorp orthogonaal en symmetrisch;
- de verkavelingswijze van de bouwblokkjes, die inspelingen ten opzichte van de rooilijn en die afwisselend haaks op en evenwijdig aan de straat zijn geplaatst;
- de poortgebouwen als architectonisch-stedenbouwkundig motief, die een belangrijke bijdrage leveren aan de zeggingskracht van de gevelwanden langs verschillende assen;
- de plastische achtergevels van het bungalowtype en het levendige karakter van de binnenterreinen;

- de verzorgde eenvoudige kleinschalige architectuur, waarvan de uitwerking, passend bij het enclaveachtige karakter, landelijke elementen bevat;
- de directe ruimtelijke en visuele relaties die er tussen de openbare, semi-openbare en privé-gebieden is;
- de indeling en inrichting van de openbare ruimte die uitdrukking geeft aan de rol, die de afzonderlijke straten en ruimtes binnen de hele structuur spelen;
- de lage, open erfafscheidingen, die in beide dorpen nog grotendeels intact zijn en die aansluiten op het eenvoudige, samenhangende karakter van de openbare ruimte;
- de nauwe samenhang tussen de bovengenoemde aspecten, die dankzij het doeltreffend inzetten van eenvoudige middelen resulteren in rijk geschaakte, krachtige enclaves.

Zie ook de ordenkaarten van de Atlas Gordel 20-40.

D. Tuindorp Oostzaan

Het Tuindorp Oostzaan ligt het meest exentrisch van alle tuindorpen in Noord, en werd gerealiseerd in de Noorder IJpolder, ten zuidwesten van de lintbebouwing van de Oostzanerdijk.

Ontstaan en ontwikkeling

De Woningdienst kreeg in 1919 opdracht tot de bouw van 1.000 semi-permanente¹², kleine woningen, in de nabijheid van industriële vestigingen tussen Amsterdam en Zaandam. Tuindorp Oostzaan verrees als een enclave op 5 kilometer afstand van het Centraal Station en gelegen langs een deel van de Oostzanerdijk. De verbinding met de stad bestond in de eerste decennia in feite alleen uit een gemeentelijke tramboot tussen het Centraal Station en het Cornelis Douweskanaal-West. De route over land was een onpraktische omweg. Het tuindorp naar een ontwerp van B. T. Boeyinga en J. H. Mulder werd in 1922 voltooid. In 1931 werd de zuidwestelijke strook naar ontwerp van C. van Eesteren toegevoegd. Deze strook is echter niet in het beschermd stadsgezicht opgenomen.

¹² Voor Kiepker was de semi-permanente woning een voorloper van het 'permanente arbeidsgezinshuis'. Zie *De Droom van Houward*, p. 152.

Huidig ruimtelijk karakter

Stedenbouwkundige structuur

Tuindorp Oostzaan heeft een hiërarchisch-geometrische structuur van brede hoofdstraten (Zonneweg, Orionstraat, Maanstraat), smallere dwarsstraten die als kleine zichtrassen fungeren, korte binnenstraten, een centraal plein en enkele kleinere pleinen. De plaatsing van de bouwblokken, de open hoeken, de verspringende rooilijnen en U-vormige hofjes zijn zeer zorgvuldig tot stand gekomen. Het gevolg is een stelsel van openbare ruimten, die een samenhangend geheel vormen en binnen de open bebouwingsstructuur een eigen mate van beslotenheid en een verschillend karakter hebben.

In het tuindorp kunnen twee gedeelten worden onderscheiden, die zijn gelogen aan weerszijden van het Plejadenplein.

Het in 1922 voltooide zuidoostelijke deel heeft als centrum het Zonneplein met regelmatig hier omheen gegroepeerd een aantal kleinere pleinen. Zonneweg en Orionstraat vormen een kruis, dat de basisstructuur van de wijk vormt. In deze twee straten zijn belangrijke zichtlijnen geconstrueerd die dwars door de wijk lopen. De zichtlijnen worden op bijzondere wijze beëindigd door scholen of brengen een visuele relatie met de omgeving van het tuindorp tot stand. Voor de overige straten geldt dat de zichtrassen korter zijn en bijvoorbeeld besloten worden door U-vormige hofjes.

Het noordwestelijke deel heeft in de structuur een 'verborgen' as langs de lijn, die het Mercuriusplein en het Neptunusplein doorsnijdt. Aan weerszijden daarvan zijn de blokken grotendeels symmetrisch verkaveld.

Binnen deze sobere opzet is een aantal pleinruimtes gecreëerd, zowel langs de buitenrand aan de Oosttocht als te midden van de woonblokken. De verkaveling van heel Tuindorp Oostzaan is ingevuld met kleine op de koppen gepende of opengeknipte, verschillende gevormde bouwblokken.

De randen geven het tuindorp een bijzondere toegevoegde waarde. De eeuwenoude Oostzanerdijs vormt een visueel herkenbaar prestigieus element en biedt uitzicht op het markante dakenlandschap (rode pannengedekte zadelen en mansardkappen) van het tuindorp.

De zuidoostelijke kant is door de combinatie van bebouwing, water en groen en het aanwezige niveauverschil bijzonder schilderachtig. Bijzonder fraai zijn hier de speelplaats op de plek van het voormalige openluchttheater, het fietspad dat door een hege van de sloot wordt gescheiden, de driehoekige groene ruimten aan het eind van de Komertensingel en de Kleine en Grote Beerstraat,

alsmede de opgang naar het sportcomplex in de buurt van de aanlegplaats van de vroegere gemeentelijke tramboot.

Bebouwingskarakter

Het eerste gedeelte bevatte 1.320 eengezins- en enkele middenstandswoningen, een dokterswoning, winkels, een leeszal, badhuis, scholen en een centraal gelegen verenigingsgebouw. De beige-rode bakstenen bouwblokken zijn één bouwlaag met een kapverdieping. De dakvormen bestaan afwisselend uit wolfs-, schild- en zadeldaken. Het karakter van de complexen is, in overeenstemming met de kappen, afwisselend landelijker of meer villa-achtig met een sterke horizontale belijning. Net als in de nooddorpen Vogel- en Disreldorp en in Tuindorp Nieuwendam heeft Boeyinga ook hier zijn poortmotief gehanteerd bij verschillende zijstraten.

Profiel en openbare ruimte

De relatie tussen stedenbouwkundige structuur en bebouwing is doorgezet in de inrichting van de openbare ruimte en de groenaanleg. Niet in de laatste plaats spelen de doorzichten op de binnenruimten, mogelijk vanwege de opengeknipte bouwblokken, een belangrijke plaats in het beoogde landelijke karakter van het dorp. Het groene en intieme karakter daarvan is een wezenlijk onderdeel van de planopzet.

Oorspronkelijk bestond de straatbekleding uit klinkers voor de rijweg en vierkante tegels voor de trottoirs, wat tot een rustig en bescheiden straatbeeld leidde. Tegenwoordig is dit rommeliger, omdat het materiaalgebruik meer divers is. Even relevant is de oorspronkelijk eenduidige voortuinafscheiding met zeer eenvoudige lage, open hekwerken. Ter afscheiding van de achtertuinen zijn er lage bakstenen munitjes. Inmiddels is ook deze op veel plekken verstoord, omdat bewoners een veelheid aan erfafscheidingen hebben neergezet, waardoor de visuele relatie met de binnenruimten verloren ging.

Nadere typering van te beschermen waarden

- De nog gave stedenbouwkundige structuur, die bepaald wordt door een hiërarchisch geometrische structuur aan de hand waarvan de verschillende stedelijke ruimtes zijn gegroepeerd.
- De samenhang tussen het tuindorp en de historische (landschappelijke) elementen zoals de waterlopen en dijkdorp Oostzaan.

- De samenhang tussen de stedenbouwkundige opzet, de architectonische uitwerking en de inrichting van de openbare ruimte.
- De uitgebalanceerde verhoudingen tussen openbare, semi-openbare en privé-ruimtes, die in combinatie met de open structuur in belangrijke mate bijdragen aan het gemeenschappelijke karakter.
- De bebouwingskarakteristieken die in de woongebiedjes worden gekenmerkt door bakstenen laagbouw met wolf- en zadeldaken en waarvan ritmische accenten zijn aangewend in de vorm van entreepartijen, dakcapellen, en de afwisseling tussen de nokken haaks op en evenwijdig aan de straat.
- De verschillende zichtlijnen die op bijzondere wijze visueel besloten worden, bijvoorbeeld door middel van bijzondere gebouwen of U-vormige hofjes.

Zie ook de ordenkaarten van de Atlas Gordel 20-40.

E. Tuindorp Nieuwendam

Tuindorp Nieuwendam ligt ten noorden van het voormalige dijkdorp Nieuwendam en wordt omsloten door de Nieuwendammerdijk (zuid), de Schellingwoudebreek (oost), de Ringsloot (noord) en de Nieuwendammerstraat (west).

Ontstaan en ontwikkeling

In 1924 ontwikkelde B.T. Boeyinga - architect bij de Gemeentelijke Woningdienst (GWD) - het stedenbouwkundige plan voor Tuindorp Nieuwendam. Het dorp werd in 1926-1927 gerealiseerd naar de ontwerpen van een vijftal architecten, te weten B.T. Boeyinga zelf, J. Boterenbrood, J.H. Mulder, A.J. Roodenburgh en J. Zietsma. Aan de zuidzijde van het ruindorp liggen de achterpercelen van het voormalige dijkdorp Nieuwendam, onderdeel van de 13^e-eeuwse Warenthandse Zeedijk, en aan de noordzijde ligt de Ringsloot om de drooggelegde Bukslootermeer.

In 1932 en in 1937 werden nog 146 woningen (waaronder de eerste bejaardenwoningen) aan de bestaande 1000 toegevoegd in het gebied bij de Schellingwoudebreek en als verduichtingen elders in het ruindorp.

Huidig ruimtelijk karakter

Stedenbouwkundige structuur

Het plan van het ruindorp is gebaseerd op een centrale oost-westlopende as (de Purnerweg), die zich in het midden verbreedt (het Purnerplein) en in het oosten onder een hoek van 90 graden in tweeën splitst (de Monnikendammer- en Volendammerweg). Haaks op de hoofdas zijn de secundaire straten geprojecteerd, die toegang geven tot de woonbuurten. De stedenbouwkundige structuur wordt verder gekenmerkt door een onderverdeling in kleine, nauw op elkaar aangesloten gebiedjes. Voor elk gebiedje tekende een aparte architect. Het karakter daarvan is besloten dankzij korte of geknikte straathoeken. Omdat de bouwblokken kort zijn en er zicht is op de binnenruinen, gaan de openbare en privé-ruimtes op vloeiende wijze in elkaar over. Mede hierdoor is het kenmerkende gemeenschappelijke en intieme dorpsachtige karakter ontstaan. Op subtiele wijze vinden de overgangen tussen deze verschillende ruimtetypes plaats, waardoor uiteindelijk een reeks van op zichzelf staande, en op schijnbaar vanzelfsprekende wijze aaneengeschakelde ruimtes is ontstaan. Het dorp is daarmee een verzameling van verschillende plekken, die gekoppeld zijn door middel van de openbare ruimtes. Door deze opzet en uitwerking is de relatie met het voormalige dijkdorp Nieuwendam ook tamelijk sterk. Ondanks het feit dat de bebouwing van beide enclaves met de rug naar elkaar toestaat, lijkt het dijkdorp een logisch onderdeel van de gehele reeks van plekken van het ruindorp.

Bebouwingskarakter

Hoewel er vijf verschillende architecten in het gebied werkzaam zijn geweest, is de eenheid tussen de verschillende complexen groot. De bouwblokken van twee verdiepingen en een zadeldak met oranje dakpannen, zijn uit baksteen opgetrokken. Sommige blokken hebben deels maar één bouwlaag, waardoor een asymmetrisch aanzicht ontstaat. Nokken staan afwisselend evenwijdig aan, of met de kopse kant naar de straat. Het effect is een krachtig en beeldbepalend spel van dakpartijen. Veel dakvlakken zijn echter aangetast door latere toevoeging van dakkapellen. De architectonische uitwerking is verder sober met enkele bijzondere - per architect wisselende - details. Typisch zijn de bijzondere ramen en deuren, kleine uitbouwjes en tuinmuurtjes aan de bouwblokken.

Afwijkend van bovengenoemde typering zijn de complexen langs de Purmerweg en het Purmerplein (winkelwoningen), en de directe zijstraten daarvan (zogenaamde keukenwoningen). Deze door Boeyinga zelf ontworpen blokken hebben een horizontaal donker gekleurd houten beschot en oranje schildakken. Het verschil in materiaalsoorten en de toegepaste kleurcontrasten verschaften het geheel een levendig karakter, waarin verschillende invloeden van de landelijke bouwkunst herkenbaar zijn. Voorts zijn de zijstraten voorzien van een poort. Typend is verder de krachtige horizontale beijing van de bebouwing.

De stedelijke ruimtes zijn nadrukkelijk vormgegeven door middel van de bebouwing, waardoor een onderscheid is bewerkstelligd tussen de hiërarchie van de doorgaande straten (hoofdstructuur) en de woongebieden (secundaire structuur).

Profiel en openbare ruimte

Naast de nauwe samenhang tussen structuur en bebouwing speelt ook het groen een nadrukkelijke rol in het totaalbeeld. Daarbij gaat het onder andere om de weloverwogen omgang met het openbare, semi-openbare en privé-groen, zoals middenbermen, voor- en achtertuinen, graven en bomen. De inrichting van de openbare ruimte is nog grotendeels intact. De wegen en stedenbouwkundige ruimtes langs de hoofdstructuur hebben een breder profiel en zijn ingericht met hoge lantaarnpalen, grote bomen en plantsoenen. De secundaire (woon)gebieden zijn kleinschaliger en intimer ingericht dan de gebieden langs de hoofdasen.

De erfafscheidingen zijn eenvoudig en in het hele tuindorp laag, zodat de privé-(binnen)ruinen visueel deel uitmaken van de beleving van de openbare ruimte. De gelijkvormigheid van de hekken en muurtjes draagt in belangrijke mate bij aan het samenhangende, gemeenschapskarakter van het tuindorp.

Nadere typering van te beschermen waarden

- De nog gawe stedenbouwkundige structuur, die bepaald wordt door een centrale as met daaromheen verschillende secundaire gebiedjes en een reeks van stedenbouwkundige ruimtes.
- De samenhang tussen het tuindorp en de historische (landschappelijke) elementen zoals de Schellingwouderbreek en dijkdorp Nieuwendam.

- De samenhang tussen de stedenbouwkundige opzet, de architectonische uitwerking en de inrichting van de openbare ruimte.
- De uitgebalanceerde verhoudingen tussen openbare, semi-openbare en privé-ruimtes die in belangrijke mate bijdragen aan het gemeenschappelijke karakter en waardoor er een bijzondere aanenschakeling van verschillende ruimtes is ontstaan.
- De bebouwingskarakteristieken die in de woongebiedjes worden gekenmerkt door bakstenen laagbouw met krachtige aanenschakelende zadeldaken en waarvan ritmische accenten zijn aangewend in de vorm van entreepartijen, dakkapellen, nokken die haaks op de straat staan en schoorstenen.
- De centrale as met de aangrenzende winkel- en poortgebouwen is vanuit stedenbouwkundig opzicht buitengewoon waardevol.

Zie ook de ordenkaarten van de Atlas Gordel 20-40.

F. Tuindorp Buiksloot

Tuindorp Buiksloot ligt ingeklemd tussen de W'atelandse Zeedijk (het deel Nieuwendammendijk en Leeuwarderweg) en de Waddendijk, de dijk met vaart om de Buikslotermeerpolder.

Ontstaan en ontwikkeling

Tuindorp Buiksloot (vanwege de blauwe kleur van het gebruikte ophoogzand ook *Het Blauwe Zand* genoemd) was de laatste in de reeks van tuindorpen, die Amsterdam realiseerde. Het tuindorp werd in 1928 op initiatief van de Woningdienst ontwikkeld en in 1931 gebouwd naar ontwerp van J. H. Mulder. De afdeling Stadsontwikkeling (SO) van Publieke Werken hield echter streng toezicht. SO zou in de volgende decennia het voortouw nemen in het sociale woningbouwbeleid van de stad, dat gebaseerd werd op het Algemeen Uitbreidingsplan onder leiding van C. van Eesteren (1934).¹³

Een deel van de realisering van de circa 800 gestapelde woningen in Tuindorp Buiksloot lag bij de Woningdienst, het overige deel bij verschillende woning-

¹³ Zie *Droom van Howard*, p. 171.

bouwwereningen. Duidelijk is dat dit tuindorp het sluitstuk vormt van de tuindorpidylle. Opzet en uitwerking zijn aanmerkelijk soberder dan bij de tuindorpen Nieuwendam en Oostzaan. De strijd tussen de Woningdienst en Stadsontwikkeling kan daar debet aan zijn geweest (zo was Keppler sterk gekant tegen gestapelde woningbouw), maar ook de vermindering van overheids gelden zal een belangrijke rol hebben gespeeld. Desondanks is een sterk samenhangende stedenbouwkundige structuur aanwezig met de karakteristieke eigenschappen van een tuindorp. Tuindorp Buiksloot markeert de overgangperiode waarin de idealen van de tuindorpfilosofie plaatsmaakten voor een meer functionele en sobere stedenbouw.

Aan de rand van het tuindorp zijn in de tweede helft van de 20^e eeuw enkele nieuwe invullingen gerealiseerd, onder andere op de locatie van drie van de vier oorspronkelijke scholen.

Huidig ruimtelijke karakter

Stedenbouwkundige structuur

De hoofdstructuur wordt bepaald door de zuidwest-noordoost lopende Waddenweg. Aan weerszijden van de Waddenweg zijn twee min of meer driehoekige en besloten woongebieden van verschillend formaat gerealiseerd. De Waddenweg vormt de doorgaande weg en is het verlengde van de Meeuwenlaan aan de zuidzijde. Aan weerszijden van de hoofdweg zijn ventwegen aangebracht, vermoedelijk een functionele inbreng van SO. In het zuidelijke deel van de Waddenweg is aan weerszijden een U-vormige pleinruimte, een typisch tuindorpmotief dat hier, in relatie tot de maatvoering van de Waddenweg, niet helemaal tot uitdrukking komt. Parallel aan de Waddenweg zijn langgerekte bouwblokken geprojecteerd, in wezen opgeknijpte gesloten bouwblokken. Binnen de besloten woongebieden is zoveel mogelijk geprobeerd om noord-zuid georiënteerde bouwblokken te realiseren, ook hier in wezen opgeknijpte gesloten bouwblokken. Kleine 'restruimtes' zijn ingevuld met kortere bouwblokken waarvan de oriëntatie noord-zuid gericht is of samenhangt met de richting van de Waddenweg. Op enkele plekken is de invulling achterwege gebleven en zijn er pleinruimtes gecreëerd. In de verkavelingswijze van Tuindorp Buiksloot zijn dus zowel karakteristieken van het tuindorp herkenbaar als van de strokenbouw, die niet lang daarna toonaangevend zou worden.

Bebouwingkarakter

De ingevullingen van Tuindorp Buiksloot zijn opgenomen in bouwblokken van twee bouwlagen onder een (onbewoonbare) kap. Een deel van de woonblokken heeft een voortuin, echter niet als de voorzijde aan de noordkant ligt. Bovendien is er nooit sprake van een straat waar de woningen aan beide kanten een voortuin hebben. Dit a-symmetrische profiel is een karakteristiek motief van de stedenbouw die onder leiding van C. van Eesteren bij SO ontwikkeld werd. De panden aan de Waddenweg, overigens ook zonder voortuinen, bevatten deels op de begane grond winkels. De eenduidige uitwerking van de bouwblokken wordt gekenmerkt door vlakke gevels waarvan de begane grondverdieping in verschillende tinten rood baksteen is opgetrokken, de verdieping een groen geschilderde houten betimmering heeft met daarboven een dakgoot en het zadeldak dat met oranje rode pannen gedekt is. De voortuinen zijn eveneens groen geschilderd terwijl de kozijnen contrasterend wit zijn. Hierdoor is horizontaal een visuele driedeling bewerkstelligd, terwijl de verticale indeling bepaald wordt door de twee-aan-twee geplaatste voordeuren en de ramen. Overigens correspondeert de raamindeling van de verdieping niet met die van de begane grond. Ook dit is overigens een motief dat direct na de oorlog veelvuldig werd toegepast. De nokrichting van de zadeldaken is loodrecht op de straten geprojecteerd, waarbij het groene beschot aan de kopse (straatgevel)kant herinnert aan de traditionele Zaanse houtbouw. Deze eenvoudige architectonische uitwerking draagt in belangrijke mate bij aan het samenhangende ruimtelijke karakter van het tuindorp.

Profiel en openbare ruimte

De open hoeken tussen de bouwblokken en binnenuitgangen zijn op uniforme wijze afgeschermd met 1,80 meter hoge, oorspronkelijke gemetselde muurtjes. De aanplant betreft hoge bomen langs de hoofdstraten en enkele hoge exemplaren tussen woonblokken of op een grasveld. In de woonstraten zijn geen bomen en is de invulling van de privé-voortuinen bepalend.

Nadere typering van te beschermen waarden

- De stedenbouwkundige structuur die bepaald wordt door de Waddenweg als hoofdveerkeersas met ventwegen en aan weerszijden hiervan twee besloten woongebieden.
- De verkavelingswijze van langgerekte blokken die op bepaalde plekken terugsprongen in de rooilijn of helemaal ontbreken, waardoor er bijzondere ruimtelijke accenten en pleinruimtes zijn gecreëerd.
- De eenduidige architectonische uitwerking van de bouwblokken met vlakke gevels in drie horizontale vlakken (rode baksteen, groene betimmering, oranje pannendak) met voordeuren en de ramen als verticale accenten.
- Het a-symmetrische straatprofiel met slechts aan een zijde voortuinen.
- De inrichting van de openbare ruimte die samenhangt met de stedenbouwkundige structuur. In de hoofdstraten en op accentplekken hoge bomen, verder kleinschalig groen. Verder hangt ook het type lantaarnpaal samen met de stedenbouwkundige structuur en staan er in hoofdstraten andere dan in de woonstraten.
- De oorspronkelijk, mee ontworpen muren, die de binnentuinen van de straat afschermen en die een onderdeel van het ontwerp uit maken.

Zie ook de ordenkaarten van de Atlas Gordel 20-40.

G. De Parken

Tussen 1910 en 1930 werd ook een dierial parken aangelegd als bijzondere groenvoorziening voor de bewoners van de nieuwe tuindorpen: het Vliegenbos, Florapark en Volewijks Park.

Ontstaan en ontwikkeling

In het begin van de 20^e eeuw werden door de Woningdienst het Vliegenbos, Flora Park en Volewijks Park aangelegd. Dit werd ingegeven door het sociaalistische ideeëngoed waarin gestreefd werd naar goede leefomstandigheden voor de arbeider, met voldoende ruimte, groen en recreatiemogelijkheden. Het *Vliegenbos* dankt zijn ontstaan en naamgeving aan haar initiator, de wethouder W.H. Vliegen. Hij bepleitte in 1910 de aanleg van een 'Bos voor de Arbeiders' en tussen 1911 en 1918 werd het aangelegd op een stuk terrein in

de Nieuwendammerham dat ongeschikt was voor woningbouw. Dit was niet alleen een bos bestemd voor de arbeiders die later in tuindorpen zouden komen wonen, maar nadrukkelijk ook een voorziening voor alle stedelingen. A.W. Bos kwam met een ontwerp voor een 'stukje vrije natuur waaraan de stad zozeer behoefte heeft. Hakhout afgewisseld met opgaande boomen en graslanden'. Nadrukkelijk dus geen formeel en strak aangelegd park. De aanleg van Amsterdamse Bos was toen nog lang niet aan de orde. Met snelgroeiende bomen, een onderlag van heesters en een kronkelende padenaanleg ontstond in korte tijd een romantisch, zij het verwilderd groengebied.

Rond 1985 werd het park gerenoveerd. Het verwilderde bosachtige karakter is nog altijd aanwezig. Van de romantische aanleg met gekromde paden is door de dichte begroeiing weinig meer zichtbaar. Tussen het Vliegenbos en Vogel-dorp is er een groenstrook met het volkstunnencomplex Buitenzorg, een van de oudste volkstunnencomplexen van Amsterdam. Ten opzichte van de omliggende gebieden vormt het Vliegenbos een passende groene overgang tussen de landelijke Nieuwendammerdijk enerzijds en de rustieke enclave Vogel-dorp en de nieuwe woongebieden.

Het *Florapark* (1921-1931) heeft een geheel ander karakter dan het Vliegenbos. In plaats van een bosachtige aanleg betreft dit een heus park, met invloeden van de Engelse landschapsstijl met slingerende padjes, glooiende grasvelden, waterpartijen met houten bruggetjes en de bewuste plaatsing van verschillende losse boom- en struikpartijen (waaronder bijzondere soorten). Het idee om het Noordhollands Kanaal ter hoogte van een deel van de tuindorpen te laten flankeren door ruime groenpartijen, is vermoedelijk afkomstig van Tellegen, die hier al in 1914 op uitbreidingsplannen groengebied intekende. Het ontwerp voor de parkaanleg dateert uit 1920 en is vermoedelijk (mede) van het toenmalige Hoofd Beplantingen H.C. Zwart. Tegenwoordig is het park een stuk kleiner dan het in de jaren dertig was, onder andere door de bouw van het St. Rikloostercomplex (1921), de Johan van Hasselweg, de GG&GD-post aan de zuidzijde (1936) en het Floraparkbad (1937, 1970). In grote lijnen is de oorspronkelijke uitwerking van het parkontwerp nog intact. Het (karakter van) het park sluit goed aan op de aangrenzende tuindorpbouwing en loopt aan de andere zijde op vanzelfsprekende wijze over in de groenzone van het Noordhollands Kanaal.

Dit wordt voortgezet aan de overzijde van het kanaal waar het *Volewijks Park* direct aan de oevers van het kanaal grenst. Het plan voor het park dateert uit

1911 en maakt deel uit van de bebouwingsplannen voor de woningbouw in de Nieuwendammerham. Op de plankkaart van 1914 is het al ingetekend, eveneens als een Engelse landschapspark met slingerende padjes en waterpartijen. In de loop van de tijd ontwikkelde het park zich tot een mooi en aangenaam buutpark. De aanleg van de Nieuwe Leeuwarderweg in 1968 verstoortte dit echter in ernstige mate. Het park wordt erdoor in tweeën gesplijst en kent veel geluidsoverlast. Alleen het oostelijke deel oogt met hoogteverschillen en de waterpartij nog als een park. Het westelijke deel wordt slecht onderhouden, is vervuilderd en heeft niets meer met het oorspronkelijke karakter te maken.

Nadere typering van te beschermen waarden

- De parken zijn van grote stedenbouwkundige waarde:
- als onlosmakelijk onderdeel van de totale opzet voor de tuindorpen in Noord;
 - als overgang tussen de tuindorpen en de historische, groene dijksstructuuren enerzijds en de groene kanaalzone anderzijds.

De parken zijn van grote cultuurhistorische waarde als verwezenlijking van het streven naar een groene en gezonde leefomgeving voor de arbeider. De parken zijn van grote waarde omdat, op het westelijk deel van het Volenwijkspark na, zij qua opzet en inrichting grotendeels intact zijn gebleven.

BEGREINZING

De tuindorpen vallen binnen de totale begrenzing van het beschermd stadsgezicht Amsterdam-Noord. Zie de omschrijving in deel I en de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/32/02.

WAARDERING

De tuindorpen en parken in Amsterdam-Noord zijn van groot algemeen historisch, cultuurhistorisch en stedenbouwkundig belang, vanwege de plaats die zij innemen in de geschiedenis van de volkshuisvesting en stedenbouw, in het bijzonder de sociale woningbouw en de emancipatie van de arbeidersklasse. Als ook vanwege de hoge kwaliteit en gaafheid van de bebouwing en de samenhang tussen stedenbouwkundig ontwerp, bebouwing en inrichting van de openbare ruimte.

Als ensemble zijn de tuindorpen van grote waarde, omdat zij in fasen zijn gebouwd en een openvolgende ontwikkeling van het tuindorpconcept laten zien. Hierbij kunnen de nieuwe wijken aan weerszijden van het Noordholands Kanaal (Vogelbuurt, Van der Pek-, Gentiaan- en Florabuur) gezien worden als vroege voorbeelden van sociale woningbouw met diverse tuindorpelementen. Vogeldorp en Disteldorp zijn gebouwd als prototypen in de vorm van nooddorpen. Tuindorp Oostzaan en Tuindorp Nieuwendam zijn de onbewiste hoogtepunten van de uitwerking van de tuindorpfilosofie.

In Tuindorp Buiksloot ten slotte zijn al enkele elementen te zien, die de overgang naar een meer functionalistische woningbouw verraden.

Uniek voor Nederland is ten slotte de belangrijke rol, die de gemeente als opdrachtgever en bouwter bij de totstandkoming van de tuindorpen heeft gespeeld.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Tier effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- H. Aarde en M. Cevat, *Het Meerpad, een cultuur- en architectuurhistorische verkenning in Amsterdam-Noord*, I.O.V. Stadsdeel Amsterdam-Noord, september 1999.
- H. Aarde, M. Cevat en I. van 't Klooster (stragerverslag), *De geschiedenis van de Nieuwendammerdijk*, Amsterdam UvA, 1995.
- P. de Baat, 'Oude en nieuwe volksruinders'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 49, 1997, p. 114-118.
- R. Blijstra, 'Amsterdam-Noord (slo), het ontstaan, woningbouw en groenvoorziening'. In: *Ons Amsterdam*, nr. 29, 1977.
- C. Boekraad (redactie), *Architectuur en volkshuisvesting, Nederland 1870-1940*, Delft 1980, uitgave Architectuur Sunschift 173.
- W. Bongers, *Nieuwendammerham, een eeuw lang bedrijvigheid*, Stichting Historisch Centrum Amsterdam-Noord, Amsterdam, redactie, 1998.
- A.J. Bonke, 'De Oranjesluizen uitgeschu(d)t?'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 37, p. 60-63.
- *Buiksloterweg, haalbaarheidsonderzoek* Buiksloterweg 29, 31, 31A en 33 te Amsterdam-Noord. In opdracht van Woningbouwvereniging Eigen Haard, Marina Roosebeek architect bna, Amsterdam ca. 1995 (ongedateerd).
- *De hoogfagruenstructuur versterkt, wensbeeld voor de Hoogfagruenstructuur tot 2030*, concept mei 2001, Plantteam Openbare Ruimte, Groen en Stadsecologie, dRO.
- B. Fiolet (eindredactie), *Amsterdam aan de overkant van het IJ, Nieuwendam; van mensen en bedrijven die voorbijgingen, gebouwen en gekomen zijn*, deel I, november 1994.
- B. Fiolet (eindredactie), *Amsterdam aan de overkant van het IJ, Nieuwendam; de haven, landelijke- en oud Noord en de tuindorpen Nieuwendam en Oostzaan*, deel II, november 1997.
- D.S. Gorre, 'Ook dat is Amsterdam, landelijk Amsterdam-Noord'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 6, 1954, p. 121-124.
- J.A. Groen, 'Beminnelijk Buiksloter noodt tot verkenning'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 11, 1959, p. 162-167.
- J.A. Groen Jr., 'Schellingwoude?'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 14, 1962, p. 66-69.
- D. Groffen en M. de Roever (redactie), *Tenigblijken op W aterland, hoofdstukken uit de geschiedenis van Amsterdam-Noord*, Stichting Historisch Centrum Amsterdam-Noord, Amsterdam 2000.
- P. Hagtingius, 'Het Noordzeekanaal 75 jaar'. In: *Ons Amsterdam*, nr. 3, 1951, p. 254-266.
- J.A. van Hamel, 'Vijftigjarige herdenking van de eerste volksruinities van Amsterdam'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 12, 1960, p. 237-239.
- B. Jansen, 'De autotunnel onder het IJ'. In: *Ons Amsterdam*, nr. 9, 1957, p. 34-47.
- L. Jansen, 'Geschiedenis van Amsterdam-Noord'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 14, 1962, p. 42-44.
- A.I. Krop (samenstelling), *W erken en wonen in de Buiksloterham, de geschiedenis van een voormalige polder*, Historisch Centrum Amsterdam-Noord, Amsterdam 1992.
- E. Kurpershoek en M. Ligterlijn, *De parken van Amsterdam*, Amsterdam 2002.

- J. Lutgert (samenstelling), *De W'aterlandse Zedijk, de geschiedenis van een oude zedijk in Amsterdam-Noord*, Stichting Historisch Centrum Amsterdam-Noord, samenstelling, Amsterdam 1994.
 - J. Lutgert en D. Reedijk (samenstelling), *Als Amsterdam zich over ons ontfermt, de geschiedenis van de inlijving bij Amsterdam van de gemeenten Buiksloot, Nieuwendam en Ransdorp in 1921*, Stichting Historisch Centrum Amsterdam-Noord, Amsterdam 1996.
 - *Monumenten Inventarische Project Amsterdam, wijk 5: Oud-Noord*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1989.
 - *Monumenten Selectie Project Amsterdam-Noord, 1850-1940*, inclusief advies, M. Bock, voorzitter adviescommissie MSP Amsterdam-Noord, 1999.
 - *Mooi genoeg of te lelijk*, ontwerp welstandsnota Amsterdam-Noord, Martina Roosenbeek architecten bna, Beek & Kooinan Cultuurhistorie, m.m.v. anderen, Amsterdam, versie 22.01.04.
 - E. Otters, *Ik moet naar een kleinere woning omzien want mijn gezin wordt te groot*, ter ere van het 60-jarig bestaan van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Amsterdam 1975.
 - W. Pot, 'Buiksloot, sinds 1921: Amsterdam'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 3, 1951, p. 244-246.
 - L. Smit (redactie), bijdragen van M. Bock, G. Hoogewoud, G.J. Luijendijk en V. van Rosseum, *De sprong over het IJ, visionaire ontwerpen van Jan Calman (1807-1891)*, Bussum 1996.
 - F. Smit, A. Mulder en C. de Swaan, *De droom van Howard, het verleden en de toekomst van de tuindorpen*, i.o.v. het gemeentelijk Woningbedrijf Amsterdam ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan, Amsterdam 1990.
 - N. Stieber, *Housing design and society in Amsterdam; reconfiguration urban order and identity, 1900-1920*, Chicago 1998.
 - V. Stissi, *Tussen Berlage en de Amsterdamse School; de architectuur van de sociale woningbouw in Amsterdam, 1909-1932*, scriptie Universiteit van Amsterdam, maart 1995.
 - W. Swart, *Amsterdam-Noord, de geschiedenis achter de feiten 1850-1930*, Alkmaar 1990.
 - Th. van Tijn, 'Het Noordzeekanaal en de Noordhollandse scheepvaartbeweging'. In: *Ons Amsterdam*, jaargang 28, 1976, p. 243-263.
 - W. Tip, *Amsterdam-Noord in oude ansichten*, Zalbommel, herdruk van de oorspronkelijke uitgave uit 1973.
 - *Historisch beeldmateriaal*, Historisch Topografische Atlas, Gemeente Archief Amsterdam.
 - *Met dank aan*: B. en K. Alberts, de (project)medewerkers van het stadsdeel Noord afdeling Groen, M. van Loosdrecht, F. Haaijen en R. Bosch.
- Thematische kaarten**
1. Oriëntatiekaart, RDMZ 2006.
 2. Waarderingskaart Bloemenbuurt, RDMZ 2006.
 3. Waarderingskaart Tuindorp Nieuwendam, RDMZ 2006.
 4. Waarderingskaart Tuindorp Oostzaan, RDMZ 2006.
 5. Waarderingskaart, Dijkdorp Nieuwendam, RDMZ 2006.
 6. Waarderingskaart, Dijkdorp Buiksloot, RDMZ 2006.

7. Waardingskaart Willemsluizen e.o., RDMZ 2006.

8. Waardingskaart Schellingwoude, RDMZ 2006.

Ontwikkelingskaarten

(In de vorm van en gebruikmakend van historische kaarten.)

9. Amsterdam-Noord, circa 1750. Particuliere kaart van Amstelland, gegraveerd door Joh. Condet in 1749. Uit: *Amsterdam in kaarten*, Amsterdam, oorspr. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

10. Amsterdam-Noord, circa 1850. Topografische militaire kaart (fragment), 1854, Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam.

11. Amsterdam-Noord, circa 1900. Kaart Publieke Werken (fragment), Scheltema 1900, Uit: *Kaarten van Amsterdam 1866/2000*, Marc Hamelers, Bussum/Gemeentearchief Amsterdam 2002, cat. 79, 129-131.

12. Amsterdam-Noord, circa 1920. *Kaart Publieke Werken, 1922-1929*, 1^e uitgave 1922, 1:10.000. Uit: *Kaarten van Amsterdam 1866/2000*, Marc Hamelers, Bussum/Gemeentearchief Amsterdam 2002, cat. 114, 189-114.

Historische kaarten

(Historische stedenbouwkundige plannen, perspectieven en historische landkaarten.)

13. Perspectief van waterverbindingen in Noord-Holland 1876, vlak na de opening van het Noordzeekanaal (Fragment). Het nieuwe zeekanaal van Amsterdam, getekend door P.J. Otten, 1867. Uit: *Amsterdam in kaarten*, Heinemeijer/Wagenaar, Amsterdam, oorspr. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

14. Vageldorp, Plan uit 1918 voor 313 noodwoningen in Nieuwendammerham. Uit: *De droom van Howard*, F. Smit/Gemeentelijk Woningbedrijf Amsterdam, 1990.

15. Tuindorp Nieuwendam, Plan voor 1000 woningen van Boeyinga (1924-1927). Uit: *De droom van Howard*, F. Smit/Gemeentelijk Woningbedrijf Amsterdam, 1990.

16. Tuindorp Bukslooterham, Plan van de Woningdienst, 1928. Uit: *De droom van Howard; het verleden en de toekomst van de tuindorpen*, F. Smit/Gemeentelijk Woningbedrijf Amsterdam, 1990.

17. Perspectief voor Noord uit het Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP). Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP), C. van Eesteren/Dienst der Publieke Werken, Amsterdam 1934.

COLOFON

Uitgever: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2006

Onderzoek en tekst:

Bureau Monumenten & Archeologie, H. Aardse

Bewerking:

drs. K. Volkers

Begeleidingskaart en thematische kaarten: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex
Foto's omslag: RDMZ, drs. L.G.M. van Rooij
Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ/Drukkerij Kerckebosch bv, Zeist

BIJLAGEN

Thematische kaarten

1. Oriëntatiekaart
2. Waarderingskaart Bloemenbuurt.
3. Waarderingskaart Tuindorp Nieuwendam.
4. Waarderingskaart Tuindorp Oostzaan.
5. Waarderingskaart, Dijkdorp Nieuwendam.
6. Waarderingskaart, Dijkdorp Buiksloot.
7. Waarderingskaart Willemshuizen e.o.
8. Waarderingskaart Schellingwoude.

Ontwikkelingskaarten

9. Amsterdam-Noord, circa 1750.
10. Amsterdam-Noord, circa 1850.
11. Amsterdam-Noord, circa 1900.
12. Amsterdam-Noord, circa 1920.

Historische kaarten

13. Perspectief van waterverbindingen in Noord-Holland 1876, vlak na de opening van het Noordzeekanaal.
14. Vogeldorp, Plan uit 1918 voor 313 noodwoningen in Nieuwendammetham.
15. Tuindorp Nieuwendam, Plan voor 1000 woningen van Boeyinga (1924-1927).
16. Tuindorp Buikslooterham, Plan van de Woningdienst, 1928.
17. Perspectief voor Noord uit het Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP).